

FREUD EN DE ARCHEOLOGIE¹

Suzanne Cassirer Bernfeld

Ooit noemde Rousseau de prehistorie van de cultuur de kindertijd van de mensheid – een uitdrukking die in de negentiende eeuw in het bijzonder bij dichters en de filosofen van de Duitse romantiek wijd verspreid was. Met zijn blik op de kindertijd van zijn patiënten gericht heeft Freud aan deze gedachte van Rousseau een variante toegevoegd. Hij noemde de kindertijd de prehistorie van het individu. Ook zij heeft relictten achtergelaten. Door oedipale verdringen toegedekt, liggen onbeschadigde herinneringen aan de vroege kindertijd in het onbewuste begraven onder lagen amnesie. Zoals een archeoloog de overblijfselen van een teloorgegangene cultuur aan het licht brengt, zo kan de psychoanalyticus tijdens het verloop van een nauwgezet doorgevoerd proces de herinneringen aan de persoonlijke oorsprong blootleggen. Deze vergelijking die we vaak aantreffen in Freuds geschriften draagt de sporen van de vroege voorstellingen die hij zich over zijn eigen kindertijd had gevormd. Gedurende heel zijn leven was hij geïnteresseerd in archeologie en antieke geschiedenis; zijn archeologische studies en zijn verzameling waren voor hem een "onovertroffen troost" (Freud, 1914f: 135) in de strijd des levens. Op zich is dit al opmerkenswaardig genoeg; nog meer verwondering wekt stellig het feit dat deze interesses doorheen de verschillende fasen van zijn eigen ontwikkeling en van het ontstaan van zijn werk onverminderd aanhielden.

Freud stond vaak stil bij zijn kindertijd. Gezien hij eigen vroege herinneringen steeds enkel als illustratie en verduidelijking van zijn psychoanalytische opvattingen aanhaalde, zijn deze verwijzingen verspreid over de zeventien delen van zijn *Gesammelte Werke*. In 1944 werd dit materiaal bijeengebracht en samengevat in een artikel over "Freuds frühe Kindheit" (Bernfeld & Cassirer Bernfeld, 1944, 1988). Ondertussen verschenen ook Freuds brieven aan Wilhelm Fließ (Freud, 1985c). Weliswaar bevatten deze weinig nieuws over Freuds

---

1. Nederlandse vertaling door F. Geerardyn & V. Knockaert.

kindertijd, toch verlenen de daarin medegedeelde aanvullende biografische data en de opvallend emotionele toon van de brieven (in onderscheid met de anders in de werken betoonde gereserveerdheid) een bijzondere betekenis aan dit document en voorzien het onderzoek naar Freuds kindertijd van een meer solide fundament.

Gebruik makend van dit materiaal zal ik hiernavolgend trachten om de ontwikkeling van Freuds interesse voor de archeologie na te gaan, deze als een vroege sublimering uit te werken en ten slotte de oorsprong en de dynamiek ervan te reconstrueren. Ik zal met andere woorden een psychoanalytisch onderzoek schetsen van een van de vroegste prestaties van zijn Ik.

Eén van de eerste en een bijzonder typisch voorbeeld van Freuds gebruik van archeologische vergelijkingen bevindt zich in de ziektegeschiedenis van Dora. Daar schrijft hij: "Gezien de onvolledigheid van mijn analytische resultaten bleef mij niets anders over dan het voorbeeld te volgen van die onderzoekers die het geluk hebben de onschatbare zij het verminkte resten van de oudheid uit hun langdurige bedolvenheid aan het licht te brengen. Wat onvolledig was heb ik, overeenkomstig de meest betrouwbare, mij uit andere analyses bekende patronen aangevuld, maar evenmin als een nauwgezet archeoloog nagelaten in elk afzonderlijk geval aan te geven waar het authentieke eindigt en mijn constructie begint" (Freud, 1905e: 31-32). Deze programmatische aantekening bevindt zich aan het begin van zijn verslag over de fragmentarische behandeling van Dora, die na ongeveer drie maanden op 31 december 1899 werd afgebroken. Het zou ons veel moeite kosten om het "best...bekende patroon" terug te vinden indien wij er niet zouden kunnen van uitgaan dat hij hier zinspeelt op zijn zelfanalyse. Een andere passage uit de gevallenstudie van Dora is nog meer betekenisvol: "Wanneer Dora bij de K's logeerde, deelde zij de slaapkamer met mevrouw K.; de echtgenoot moest het veld ruimen. Dora was de vertrouweling en raadgeefster van mevrouw K. geweest in alle moeilijkheden van haar huwelijksleven; er was niets waarover zij niet hadden gesproken. Medea kon er zich heel goed mee verenigen dat Kreusa haar beide kinderen voor zich innam; [...]" (*Ibid.*: 88). Zonder zijn verslag ook maar door de inlassing van een vluchtig, vergelijkend "ongeveer zoals" te onderbreken, vervangt Freud eenvoudig de namen van Mevrouw K. en Dora door Medea en Kreusa, alsof het iets vanzelfsprekend zou zijn dat de ziektegeschiedenissen van neurotici bevolkt worden door mythologische figuren.

Deze merkwaardige verwantschap tussen mythologische figuren en neurotische patiënten heeft een belangrijke voorloper. In een brief aan

Fließ van 15 oktober 1897 schrijft Freud: "Ik heb de verliefdheid op de moeder en de jaloezie op de vader ook bij mezelf teruggevonden en houd deze nu voor een algemeen gebeuren in de vroege kindertijd [...]. Indien dit zo is, dan begrijpt men de capterende kracht van *Koning Oedipus* [...]" (Freud, 1985c: 137). Hier hebben we het ware model voor Dora's verstrikt raken met Mevrouw K. en Medea. De figuren van de oorspronkelijke constellatie waren Amalia Freud en Jacob Freud, met daartussen Oedipus Sigmund Freud.

Freuds toenemende interesse voor de archeologie en de mythologie weerspiegelde zich niet enkel in zijn met gelijkaardige uitdrukkingen en vergelijkingen doorspekt proza, maar ook in zijn groeiende verzameling antiquiteiten. Deze verzameling wordt voor het eerste vermeld in de brief aan Fließ van 6 december 1896: "Mijn kamer heb ik nu versierd met gipsen afgietsels van de Florentijnse beelden. Dit was voor mij een bron van buitengewone verkwikking [...]" (*Ibid.*: 184). Tweeënhalf jaar later berichtte hij Fließ in een brief van 17 juli 1899 over zijn recentste aanwinsten: "Er bestaan nog oude goden, ik heb er onlangs dan ook enige bemachtigd, waaronder een stenen Janus die mij met zijn twee gezichten doordringend aankijkt" (*Ibid.*: 397).

In *De droomduiding* (1900a) en de *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b) vernemen we verdere bijzonderheden over de opbouw van de verzameling. Vooreerst koos Freud enkele bronzen beeldjes en terracottafiguren uit Rome en Griekenland, bij gelegenheid kwam daar een Egyptisch stuk bij – kleine dingen die hij verwierf op zijn reizen. Deze stukken dienden hem te herinneren aan de landen om de Middellandse Zee en als het ware als geluksbrenger de belofte in te sluiten dat hij na een lange winter in Wenen opnieuw naar die streken zou terugkeren die voor hem meer en meer tot vaderland waren geworden. Aanvankelijk plaatste hij de kleine beelden op zijn schrijftafel; spoedig echter waren zowel de consultatiekamer als de aangrenzende bibliotheek gevuld met de voorwerpen van zijn steeds omvangrijker wordende collectie. In glasvitruines stonden talrijke vazen, schalen en beelden uit Pompejaanse en Etruskische graven, veelkleurige glazen en olielampen uit Rome. De steevast geopende vleugel deur naar de bibliotheek werd geflankeerd door op de grond staande Egyptische bas-reliëfs. Op de kleine tafel waarop zijn blik rustte wanneer hij tijdens zijn analyses in zijn zetel achter de divan zat, stonden een bijzonder mooie boeddhakop uit brons en een Chinese schaal uit jade, welke hij had verworven bij Tiffany tijdens zijn bezoek aan Amerika in 1909. Aan een muur hing een portret van een Egyptische mummie – met een mooi joods gezicht, zoals Freud ter-

loops eens opmerkte. Boven de divan had hij een ets van de grote tempel van Karnak opgehangen, vlakbij een kopie in gips van het marmeren grafreliëf Gradiva, waar aan de voorkant jarenlang een bundel gedroogde papyrusbladeren hing. Paula, de huismeid van het gezin, placht nieuwe patiënten ertoe aan te manen de bladeren niet aan te raken omdat deze bij de minste beroering tot stof zouden worden.

In deze beide ruimten ontving Freud zijn patiënten, las hij en schreef hij. Zij waren door een gecapitonnerde dubbele deur gescheiden van de wachtkamer. Een andere deur opende op een smalle donkere gang, een soort onderaardse corridor, die voerde naar de woonvertrekken van het gezin. Alle antieke schatten bevonden zich echter in de beide werkkamers die meer en meer op een museum begonnen te lijken.

Men kan zich gemakkelijk voorstellen hoe perplex velen van zijn aanvankelijke bezoekers waren toen zij de grote onderzoeker van de seksualiteit in deze merkwaardige omgeving aantroffen. Vandaag echter lijken archeologische relictten ons er volstrekt toe geëigend om het psychoanalytische proces en dat wat dit aan het licht brengt te symboliseren. Wat moet men eigenlijk doen met de verdrongen herinneringen, met die beelden en overblijfselen van het eigen verleden die nu opnieuw aan het licht werden gebracht? Het beste bewaart men ze zoals men doet met museumstukken, beschermt men ze tegen het alledaagse gewoel, maar houdt men ze echter dicht genoeg bij zich om zich erdoor te laten prikkelen tot nadenken en verder zoeken.

Ook bij het analyseren heeft Freud zijn verzameling graag ingeroepen ter verduidelijking van bepaalde interpretaties. Over de behandeling van de Rattenman bericht hij: "Mijn korte uitleg over de psychologische verschillen tussen bewuste en onbewuste en over de slijtage waaraan al het bewuste onderhevig is, terwijl het onbewuste relatief onveranderlijk is, licht ik toe door te wijzen op de in mijn kamer opgestelde antiquiteiten. 'In feite zijn het slechts grafvondsten; dat ze bedolven waren, heeft hun redding betekend. Pompeji gaat nu pas ten gronde, sinds het is blootgelegd'" (Freud, 1909d: 33).

Wanneer een patiënt hem vroeg welk nut hij wel diende te halen uit deze gedetailleerde herinneringen dan kon Freud bedaard antwoorden dat enkel een nietsnut zich niet voor zijn verleden interesseert. Hij aarzelde niet om het plezier te laten blijken dat hij had in het schatten zoeken in de analyse van zijn patiënt, evenmin als zijn grote voldoening wanneer hij een ontdekking deed. Bij een dergelijke gelegenheid stond hij soms op van zijn zetel en riep uit dat dit moest gevierd worden. Genoeglijk zocht hij zich dan een goede sigaar uit om deze in alle

rust op te steken (Doolittle, 1945-1946: 85). Anderzijds verborg hij zijn ontgoocheling niet wanneer een patiënt overdreven actief en angstig werd en enkel enige onzekere herinneringsfragmenten prijs gaf. Dan verklaarde hij met de vastberadenheid van een museumdirecteur dat het wel mogelijk was dat dit materiaal uit de gezochte periode stamde maar dat het te fragmentarisch was om er steekhoudende conclusies uit te trekken. Men moest verder graven tot men op iets stootte dat meer uitsluitel gaf.

In zijn verzameling waardeerde hij de niet gebroken, volledig bewaarde stukken het meest, deze die alle aanslagen der tijd getrotseerd hadden en in hun oorspronkelijke onberispelijkheid en frisheid uit hun vindplaats waren opgegraven. Hij werd niet moe om precies deze kwaliteit te prijzen van de aan de verdringing onttrokken herinneringen en die hem al in vervoering had bracht toen hij er voor het eerst mee werd geconfronteerd bij zijn hypnotische experimenten.

Al tijdens zijn preanalytische jaren fascineerden de ontdekkingsreizen van de archeologen hem en schonk hij veel aandacht aan de toenmalige opgravingen. Zo volgde hij in de kranten en tijdschriften de berichten over de archeologische werkzaamheden in Pompeji, Rome en Troje. Vooral de ontdekkingen van Heinrich Schliemann prikkelden zijn begeestering. Toen deze in 1881 over zijn vondsten publiceerde (Schliemann, 1881), leidde hij zijn verslag in met een autobiografische schets: op de leeftijd van tien jaar werd hij verliefd op de *Ilias* van Homeros en toen al was hij er vast van overtuigd dat alle toenmalige archeologische bewijsvoeringen ten spijt, de in de *Ilias* aangegeven lokalisatie van de Trojaanse oorlog historisch juist was en dat men zich bij de opgravingen daadwerkelijk diende te houden aan het Palastes van Priamos.

In een brief aan Fließ van 28 mei 1899 schrijft Freud: "Ik heb mezelf Schliemanns *Ilios* geschonken en heb plezier beleefd aan de geschiedenis van zijn kindertijd. De man was gelukkig toen hij de schat van Priamos vond want geluk bestaat toch enkel als vervulling van een kinderwens" (Freud, 1985c: 387). En op 21 december 1899, nadat hij begonnen was met de reconstructie van zijn eigen kindertijd, ging hij verder: "Ik waag het nauwelijks daar echt geloof aan te schenken. Het is alsof Schliemann weer eens Troje, die men voor een sage hield, heeft opgegraven" (*Ibid.*: 430).

Freuds interesse was evenwel niet beperkt tot opgravingen. Alles wat historisch was, trok hem aan. Op de eerste plaats kwamen de geschiedenis en de geografie van het gebied rond de Middellandse Zee. Daarover kon hij spreken met een diepe innerlijke beroering. In 1934

schreef hij in een brief: "Het verlangen naar de Middellandse Zee heeft niemand van ons verlaten".² Hij kende voldoende Latijn en Grieks om de dichters en geschiedschrijvers in de oorspronkelijke taal te lezen, en beklagde diegenen die met vertalingen genoegen moesten nemen. Onder de cultuur- en kunsthistorici van zijn tijd had Jacob Burckhardt een blijvende invloed op zijn inzichten.³

De geschiedenis van deze interesse reikt voor zover bekend terug tot Freuds tiende levensjaar. Toen kwam hij terecht op het gymnasium waar de antieke cultuur centraal stond in het leerplan. Weliswaar was er ook onderricht in wiskunde, fysica en andere praktische vakken, maar het zwaartepunt lag echter op het Latijn, het Grieks en de antieke geschiedenis. De meeste leerlingen ervoeren deze studies als een verplichting en de overgedragen stof bleef vreemd voor hen. Freud echter behoorde tot de weinigen voor wie de humanistische vorming tot een heel persoonlijke aangelegenheid werd. Toen hij achtenvijftig jaar oud was, vatte hij nogmaals samen wat hij aan het gymnasium te danken had: "... de eerste blikken op een ten onder gegane cultuurwereld, die althans voor mij later een onovertroffen troost in de worstelingen van het leven zou betekenen" (Freud, 1914f: 135).

Welk prehistorisch conflict ligt nu aan de wortel van deze interesse, die toch met Freuds professionele wetenschappelijke studies zo weinig te maken heeft?

Niet enkel de scènes uit Freuds vroege kindertijd vielen ten prooi aan de gebruikelijke verdringen, maar ook het podium waarop deze zich hadden afgespeeld verdween, samen met vele van de hoofdrolspelers. Toen hij drie jaar oud was, trok de familie van zijn geboorteplaats, Freiberg in Moravië, weg om zich, na een oponthoud van anderhalf jaar te Leipzig, te vestigen in Wenen. Deze onbetekenende geografische verandering was voor de kleine Sigmund echter een catastrofe die hij gedurende de volgende veertig jaar van zijn leven probeerde ongedaan te maken. Op die manier werd Freiberg een bedolven schat en hijzelf een Schliemann.

Hij heeft zich nooit met Wenen kunnen verzoenen: "Ik haat Wenen zelfs persoonlijk," schreef hij eens aan Fließ, "en in tegenstelling tot de reus Antaeus vat ik frisse moed van zodra ik mij een voet verwijderd heb van de vaderlandse bodem" (Freud, 1985c: 442). Ter gelegenheid van zijn vijfenzeventigste verjaardag wilde een groep mede-

2. Brief aan de auteur van 30 november 1934 – niet gepubliceerd.

3. [Jacob Burckhardt (1818-1897), een Zwitserse theoloog en kunsthistoricus, genoot vooral bekendheid door zijn werken over de Italiaanse Renaissance en de Griekse beschaving.]

burgers uit Freiberg een gedenkplaat aanbrengen aan zijn geboortehuis waarin hij de eerste drie levensjaren had doorgebracht. Toen verontschuldigde Freud zich met een hartelijke brief en stuurde zijn dochter Anna naar de plechtige onthulling. Wanneer de stad Wenen echter hem op hetzelfde moment wilde eren en de straat waarin hij toen sinds meer dan vijftig jaar woonde naar hem wilde noemen, wees hij dit plan onomwonden als onzinnig en ongepast van de hand.

Om tot een beter begrip te komen van dit verlies dat een zo langdurig rouwproces in gang zette en reacties uitlokte die Freud uiteindelijk de richting aangaven van zijn levenswerk, zal ik hiernavolgend de vergelijking maken tussen de prehistorische kindertijd in Freiberg en de historische periode in Wenen.

Freiberg was een kleine landelijke stad, gelegen te midden van weilanden en wouden. De gezinsconstellatie waarin Freud opgroeide was ongebruikelijk. De vader, Jacob, had uit een eerste huwelijk twee volwassen zonen, Emanuel en Philipp. Toen Freud als oudste kind uit het tweede huwelijk van de vader met Amalia Malke Nathansohn ter wereld kwam, was Emanuel al gehuwd en op zijn beurt vader van twee kinderen (John en Pauline). Zo leefden dus drie generaties onder één dak: Jacob Freud, toen een veertiger en ongeveer twintig jaar ouder dan zijn tweede vrouw en zijn beide zonen, Philipp en Emanuel; zijn kleinkinderen John en Pauline en ongeveer even oud als zij, zijn derde zoon, Sigmund. Naar hun verwantschapsband waren de kinderen neef, nicht en nonkel, in het dagelijks leven echter verhielden zij zich tot elkaar als broers en zus. Zij waren onafscheidelijk, hielden van elkaar en maakten ruzie. Voor Freud werd de vriendschap met John tot model voor vele latere betrekkingen.

Freud had met alle familieleden een ongedwongen verhouding, behalve met de vader-grootvader. Met schuwe terughoudendheid bewonderde hij hem als de meest wijze, oudste en machtigste man, de hoogste rechter, aan het hoofd van de familiehiërarchie, verheven boven Emanuel, Philipp en John. Bovendien was er nog een oude kindermeid die een belangrijke rol speelde. Zij behoorde tot een andere cultuur. Terwijl de ouders liberale en verlichte Joden waren die Duits spraken, sprak de oude vrouw Tsjechisch, en was zij een bijgelovige boerin en vroom katholiek. Deze verschillende mensen bevolkten Freuds kinderwereld tot de verhuis naar Wenen deze ontwrichtte: de halfbroers gingen samen met John en Pauline naar Engeland en vestigden zich in Manchester. De kindermeid bleef achter te Freiberg.

De moeder had nu geen personeel meer en financiële zorgen werden iets alleedaags. Het scheen Freud toe dat zijn ouders plotseling ont-

stellend arm waren geworden. De ooit harmonische en onbezwaarde atmosfeer week voor een onrustig en prikkelbaar klimaat. Zinspelend op deze eerste Weense jaren schreef Freud aan Fließ: "Uit mijn jeugd weet ik dat de wilde paarden in de pampa's die ooit gevangen werden met de lasso, hun leven lang iets angstig behielden. Op dezelfde manier heb ik kennis gemaakt met hulpeloze armoede en mij er later steeds voor bevreesd" (*Ibid.*: 411).

Deze beschrijving stemt echter niet helemaal overeen met de feitelijke situatie. Ten slotte gingen de kinderen nog steeds naar privé-scholen en kon het gezin bij gelegenheid op reis gaan. Maar Freuds verzuchting weerspiegelt toch helder zijn heimwee naar de open ruimte van Freiberg en zijn afschuw van de Weense gevangenis waarin men hem nu met al te vele zusters had opgesloten. Elk jaar kwam er een nieuw kind bij en hij kon zich niet van het gevoel ontdoen dat er voor hem steeds minder te eten overbleef. Hoe langdurig deze vrees heeft doorgewerkt, toont een brief die Freud in 1938 schreef aan Hanns Sachs. Sachs, die naar Amerika was geëmigreerd, had Freud het plan voorgelegd om aldaar een Engelstalig *Imago* uit te geven.⁴ Freud antwoordde, dat het idee hem niet beviel en dat het hem niet doelmatig leek om een zusterblad in het leven te roepen dat "het onze het water zou kunnen afsnijden, of passender uitgedrukt, de melk zou kunnen opdrinken" (Sachs, 1945: 180).

Met het einde van de prehistorische periode verloor hij een ganse kosmos van liefdesobjecten en ruilde deze voor een hem banaler toeschijnend kerngezin. In Freiberg waren er vele personen geweest die hem behulpzaam konden zijn wanneer het erom ging, vechtlust en vijandige strevingen te temmen. In Wenen stond hij er alleen voor wanneer hij werd blootgesteld aan de onontkoombare oedipusconstellatie. De familiedruk woog er zwaarder op hem en de heersende morele geboden leken hem plots onverbiddelijk. Toenemend in financiële nood eiste de vader steeds meer onwankelbaar respect en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid. Op die manier voegde er zich bij het onrecht nog de vernedering.

---

4. [In de lente van 1911 richtte Freud samen met Hanns Sachs en Otto Rank *Imago*, *Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften* op. Aanvankelijk hield hij een andere titel voor ogen, namelijk *Eros-Psyche*, maar uiteindelijk werd Sachs' voorstel *Imago* weerhouden. Zoals de ondertitel van het tijdschrift weergeeft, was het bedoeld als forum voor de niet-medische toepassingen van de psychoanalyse. In 1911 was Freud zelf volop bezig met zijn studie van de religie die in 1912 resulteerde in de publicatie van een eerste deel van zijn *Totem en taboe*. Een eerste nummer ervan verscheen in januari 1912 (Jones, 1974: 100-101). In 1939 zag ook *The American Imago* het licht.]

In werkelijkheid was de periode te Freiberg natuurlijk niet dat ongestoorde gouden tijdperk zoals Freud ons in zijn idealisering wil doen geloven. Feitelijk was het een uiterst conflictrijke periode geweest, maar deze conflicten hadden nog niet de intensiteit van het oedipale conflict, en het kind kon gemakkelijk zijn ambivalente gevoelens verdelen over talrijke en heel verschillende liefdesobjecten.

In Freuds zelfanalyse dook als eerste belangrijke figuur uit Freiberg de oude kindermeid op. Toen zij voor het eerst in een droom verscheen, noemde hij haar de "prehistorische oude". Zij was oud en lelijk, maar wel zeer snugger en zij behandelde hem als haar eigen kind. Door haar ook kreeg hij een hoge dunk van zijn eigen capaciteiten. De Fließ-documenten bevatten aanvullende en voor het doel van dit onderzoek doorslaggevende details. In de brieven van 3 en 15 oktober 1897 schrijft Freud dat zij hem veel over God en de hel had verteld en hem meenam naar de kerk in Freiberg. Thuisgekomen had hij voor de familie "gepreekt en verteld over de almachtige God" (Freud, 1985c: 135). Dit relaas maakt het mogelijk voor ons om de rol van de kindermeid in Freuds ontwikkeling met meer zekerheid te reconstrueren.

De oude vrouw hielp hem bij de bemeesting van een van zijn vroegste trauma's. Hij was nog geen één jaar oud toen zijn eerste broer geboren werd. Later herinnerde hij zich hoe jaloers hij was op deze indringer en hoezeer hij hem haatte. Toch heeft hij dit in zijn geschriften nergens vermeld. In gesprekken kwam hij daar echter bij gelegenheid op terug om aan de hand van dit voorbeeld de kracht van de kinderjaloerie te verduidelijken. Deze broer wordt in de Fließ-brieven bij naam genoemd, heette Julius en samen met hem duikt de prehistorische oude op. Dat deze beide figuren in dezelfde laag van zijn onbewuste verenigd zijn, is niet toevallig. Beiden verdwenen in Freiberg, eerst de broer. Volgens de familielegende stierf het kind op het moment dat het tanden begon te krijgen, waarbij niet duidelijk is of de familielegende dit punt correct weergeeft. We weten in elk geval dat Freud een gulzig kind was en dat hij zich bij het verschijnen van een tweede kandidaat voor de melk en de liefde van de moeder verweesd voelde. Toen de zuigeling stierf op de leeftijd van acht maanden was het voor Freud vanzelfsprekend om dit verdwijnen toe te schrijven aan zijn eigen magische doodswensen. In een brief aan Fließ bekent hij "dat zijn dood in hem de kiem zaaide voor zelfverwijten" (*Ibid.*: Brief van 3 oktober 1897, 289). Freud was toen negentien maanden oud.

Was het al erg genoeg te moeten inzien dat zijn moeder haar liefde niet alleen aan hem schonk – veel erger nog waren de schuldgevoelens

die de dood van zijn broer in hem veroorzaakten. Hij was er vast van overtuigd diens afsterven en begrafenis opzettelijk te hebben veroorzaakt. Maar de kindermeid met haar oudwifse geschiedenissen had een troost voor hem klaar: de doden zijn immers niet werkelijk dood. Zij komen in de hemel terecht en werken daar aan Gods troon als machtige voorsprekers. Op Pasen, de belangrijkste katholieke feestdag, wordt de opstanding der doden gevierd. Julius en Jesus werden dus noch gedood, noch zijn zij boos. Zij werden enkel voorlopig begraven en wanneer de oude vrouw naar het kerkhof gaat, dan nemen zij vanuit de hemel haar bloemen en gebeden welwillend in ontvangst.

Als kind geloofde Freud daarin en dit geloof bleef intact tot ook de oude vrouw verdween. Men had haar bij het stelen betrapt en op aandringen van Philipp werd zij door de politie opgepakt.

De volwassenen zagen er geen reden toe om het kind te verklaren wat er was gebeurd. Het enige wat hij vernam was een schertsende opmerking van zijn halfbroer die hem vertelde dat men de oude vrouw had "ingekastelt".⁵ Wat kon dit echter betekenen? Had men haar bij Julius in de kist gestopt? En zo ja, dood of levend? Een vermoeden zei hem dat zij tegen haar wil was weggebracht en zo ging zijn geloof in haar magische almacht aan het wankelen. Dit is de normale reactiewijze van een kind dat symbolen letterlijk neemt en hun geldigheid afweegt aan de realiteit, terwijl de volwassene hen als iets meer abstract begrijpen. Maar het kan nog erger: precies wanneer de oude verdween, werd een nieuw kind geboren, Freuds oudste zus – een slechte ruil. Met de hulp van de kindermeid was het hem immers gelukt om zijn zelfverwijten over Julius' dood te overwinnen. Nu trof hem het nieuwe trauma veel harder. Bij de geboorte van zijn broer was hij elf maanden oud geweest. Nu de kindermeid verdween en Anna ter wereld kwam, was hij tweeënhalf jaar oud. De geboorte blies zijn oude toorn op de moeder nieuw leven in. Zo was het gebeurd dat toen hij haar op een keer niet kon vinden hij ten prooi viel aan vertwijfeling omdat hij vreesde dat hij haar had doen verdwijnen, zoals het ooit Julius was vergaan. Hij smeekte zijn broer Philipp om een kast open te maken, schreef hij later, in de overtuiging dat hij haar daarin zou aantreffen (*Ibid.*: 136).

Freud heeft deze episode meermaals verteld en er verschillende interpretaties van gegeven. De kast is als kast, kist en zwangerschapsymbool overgedetermineerd. Ik denk dat zij ook voor het altaar van

---

5. ["Einkasteln" is Oostenrijks voor "in de bak gooien, achter slot en grendel zetten, opsluiten".]

een katholieke kerk zou kunnen staan, waarop de moeder maagd en het kind te zien zijn.

Tot aan zijn tiende levensjaar maakte Freud zeven keer de komst van een jonger kind mee maar slechts één daarvan stierf, Julius, alle andere kinderen bleven voor altijd daar en van hem werd verwacht dat hij zich gedroeg als de verstandige oudere broer. "Dan volgden lange harde jaren. Ik geloof dat zij het niet waard waren iets ervan te weerhouden" (Freud, 1899a: 149).⁶

De belangrijkste gebeurtenissen in deze fase van Freuds ontwikkeling waren twee episoden die zich voordeden tijdens de verhuis van het gezin naar Leipzig en vervolgens naar Wenen. Tijdens de eerste reis zag hij in een treinstation gasvlammen en kreeg een angstaanval omdat dit hem deed denken aan verloren zielen die branden in het hellevuur. Een jaar later zag hij onderweg naar Wenen zijn moeder naakt. Zelfs in de briefwisseling tussen twee artsen kon, jaren later blijkbaar enkel in het Latijn daarover geschreven worden; hij had "matrem [...] nudam" (Freud, 1985c: 288) gezien, zo beschrijft Freud de situatie aan Fließ, en bespeurde zijn voor haar ontwaakte libido. Dit gevoel schokte hem zozeer dat het hem onmiddellijk een doodzonde toescheen. In zijn briefwisseling vermeldt Freud naast deze beide gebeurtenissen ook zijn reis- en treinfobie. Als analytici zouden wij vandaag die angsten niet meer als fobie benoemen maar als een rest van de paniek die hem tijdens de reis overviel. Tot het hem gelukte om dit in zijn zelfanalyse door te werken, voelde hij zich onbehaaglijk in treinstellen, ook al konden deze misselijke gevoelens hem niet van het reizen weerhouden.

In Wenen werd Freud zich bewust een Joods – zij het niet-gelovig – kind te zijn. Joodse kinderen zijn benadeeld wanneer het erom gaat wat men gewoonlijk de troost van het geloof noemt. Zij moeten hun schuldgevoelens zonder de bijstand van een biechtvader dragen, en wat zij eenmaal verloren hebben, is voor altijd weg. De dood betekent het einde van het leven, niets anders, en er bestaat geen verklaring voor het aardse lijden, geen schadeloosstelling voor onrecht en uiteraard ook geen wederopstanding.

Freud kon zich niet zonder tegenspraak verzoenen met dit schrale realisme: "Toen ik zes jaar was en bij mijn moeder het eerste onderwijs genoot, werd mij wijsgemaakt dat wij van aarde gemaakt zijn en daarom tot de aarde moeten terugkeren. Dit beviel mij echter niet en

---

6. Vergelijk S. Bernfeld & S. Cassirer Bernfeld (1944: 88).

ik trok deze theorie in twijfel. Toen wreef mijn moeder haar handpalmen tegen elkaar – precies als bij het maken van noedels, maar zonder deeg ertussen – en liet mij, als een specimen van de aarde waarvan wij zijn gemaakt, de zwartige schilfers van de *epidermis* zien die daarbij worden afgewreven. Mijn verbazing over deze demonstratie *ad oculos* was grenzeloos, en ik schikte mij in wat ik later heb horen uitdrukken met de woorden: "Gij zijt de natuur een dood schuldig" (1900a: 261-262). Overigens vormt dit in Freuds werk een van de zeldzame voorbeelden van foutief citeren: in Shakespeares *Henri IV* (deel I, act V, scène 1) heet het betekenisvol: "Thou owest *God* a death".

Blijkbaar moest Freud twee tegengestelde werelden in zich verzoenen. De ene representeerde de poëtische katholieke ervaringen in Freiberg, de andere het nuchtere Joodse gezinsleven in Wenen. Maar tussen zijn vierde en tiende levensjaar volbracht hij wat hij later als de moeilijkste opgave van het rijpende zielenleven zou beschrijven: afstand doen van het magische denken en illusoire wensvoorstellingen. Dit liet een leegte achter die hij nu met Griekse en Romeinse legenden opvulde. Het gouden tijdperk van de mensheid was teloorgegaan, net zoals de jaren in Freiberg, maar het kon door de ontdekkingen en interpretaties van de historiografie gereconstrueerd worden. Al vroeg was het Freud opgevallen dat de antieke waarden terugkeerden. Nog voor hij op het gymnasium terechtkwam, werd hij bij het lezen van Duitse literatuur begroet door de klassieke goden en helden. Zijn eerste lectuur, zo laat hij ons weten, betrof een geschiedenis van de Franse Revolutie waarin hij beslist iets ervoer van de wedergeboorte van Romeinse deugden en van de proclamatie van de godin der wijsheid.

Het psychologische voordeel van de archeologie bestond voor Freud in haar kracht om schuldgevoelens als gevolg van doodswensen te overwinnen: want in haar openbaarde zich voor hem een bijzondere bestaanswijze tussen dood en leven. Een liefdesobject dood en begraven wensen betekent niet langer onherroepelijke verdoemenis. Ook wanneer objecten van meer ambivalente gevoelens een tijdlang uit de eigen overbevolkte wereld verbannen worden, kan men hen toch te zijner tijd terugroepen. Begraven familieleden kunnen een soort wederopstanding tegemoet zien waarbij hen later archeologen behulpzaam zullen zijn.

Maar deze metamorfose lukt enkel wanneer de geliefde en gehate personen in het onbewuste symbolisch vertegenwoordigd worden door beelden, vazen, bouwwerken en plantsoenen. In *Het onbehagen in de cultuur* (Freud, 1930a: 91), vinden we een overtuigend voorbeeld van

deze vorm van substitutie: "Laten wij nu eens de fantastische veronderstelling doen dat Rome niet een woonplaats van mensen is maar een psychisch wezen met een even lang en rijk verleden, een wezen waarin dus niets dat ooit tot stand is gekomen verdwenen is en waarin naast de laatste ontwikkelingsfase ook alle vroegere nog voortbestaan. Voor Rome zou dat dus betekenen dat op de Palatinusheuvel de keizerlijke paleizen en het Septizonium van Septimius Severus zich nog tot hun oorspronkelijke hoogte zouden verheffen, dat op de tinnen van de Engelenburcht nog altijd de fraaie standbeelden zouden staan waarmee hij tot de belegering van de Goten was getooid, enzovoort. Maar dat is nog niet alles: op de plaats van het Palazzo Caffarelli zou, zonder dat het nodig zou zijn dit gebouw af te breken, weer de tempel van Jupiter Capitolinus staan, en niet alleen in zijn laatste gedaante, zoals de Romeinen uit de keizertijd hem kenden, maar ook in zijn vroegste, toen hij nog Etruskische vormen had en met lemen antefixen was versierd. Waar nu het Collosseum staat, zouden we ook het verdwenen Domus Aurea van Nero kunnen bewonderen; op het plein van het Pantheon zouden we niet alleen het huidige Pantheon vinden, zoals dat ons door Hadrianus werd nagelaten, maar op dezelfde grond ook het oorspronkelijke bouwwerk van M. Agrippa; ja, dezelfde grond zou zowel de kerk van Santa Maria sopra Minerva dragen als de oude tempel waarop zij is gebouwd. En daarbij zou de beschouwer misschien alleen maar zijn blikrichting of standpunt hoeven te veranderen om het ene, dan wel het andere bouwwerk voor zich te zien". Op deze plaats breekt Freud de gelijkenis af omdat zij anders zou leiden tot het onvoorstelbare en het absurde. Zijn poging heeft maar *één* rechtvaardiging, namelijk "zij laat ons zien hoe moeilijk het voor ons is de eigenaardigheden van het zielenleven te doorgronden door ze aanschouwelijk te maken" (*Ibid.*: 92). Toen Freud deze uitweiding neerschreef, dacht hij, zo lijkt het mij, aan het leven in Freiberg, waar generaties, die elkaar anders in de tijd opvolgen, zijde aan zijde onder één dak ruimtelijk naast elkaar leefden: de oude kindermeid, de vadergrootvader, de jeugdige moeder, de broers-vaders, en de groep kinderen. Freuds hartstochtelijke belangstelling voor de gelaagde structuur van antieke steden en voor deze van het psychische apparaat gaat vermoedelijk terug op de vroege inspanningen van het kind om de ingewikkelde opbouw van het eigen gezin te doorgronden en de daarmee verbonden affectieve belasting te overwinnen. Alleen al de leeftijd te bepalen van de deelhebbende personen en hen de juiste plaats toe te wijzen was al een grote prestatie. De daarbij ervaren vreugde kan gelijkaardig zijn aan de diepe genoegdoening die men beleeft

wanneer men historische afzettinglagen correct dateert en men bovendien de kleinste scherven klei in tijd en ruimte juist weet onder te brengen.

In de beschrijvingen van zijn vroege kindertijd heeft Freud steeds de jeugdigheid en schoonheid van zijn moeder bijzonder benadrukt, wat niet in het laatst betekent dat zij toen nog niet door de talrijke geboorten getekend was. Dat hij zich steeds moeite getrooste om onbeschadigde stukken te vinden voor zijn verzameling, hangt misschien samen met de latere symbolische herontdekking van de moeder in de Romeinse ruïnes.

In de *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b) wordt expliciet gezegd dat de door hem verzamelde en zorgvuldig bewaarde vazen, lampen en beelden onbewust iets met zijn dochters, zusters en vrienden te maken hebben. Hij heeft het over drie stukken uit zijn verzameling die hij brak als gevolg van een faalhandeling, als offer. Bij het eerste ging het om een klein marmeren Venusbeeld: "Zo heb ik op een morgen toen ik in badkostuum en op strooien pantoffels door een kamer liep, aan een plotselinge impuls gehoorzaamend, met mijn voet een van de pantoffels tegen de wand geslingerd, zodat hij een mooie kleine Venus van marmer neerhaalde van haar console. Terwijl zij aan stukken viel citeerde ik volkomen onaangedaan de regels van Busch: 'Ach! De Venus is foetsie – Hatsekidee! – van Medici!'" (Freud, 1901b: 201). Dit offer gold de genezing van zijn dochter Mathilde. Een andere keer werd, zoals hij zich uitdrukte, de "executie voltrokken" aan het marmeren deksel van zijn inktkoker, als anticipatie op een geschenk van zijn zus die hem een mooier inktstel had beloofd (*Ibid.*: 199-200). Het derde stuk was een prachtig geglazuurd Egyptisch figuurtje dat hij pas verworven had. Hij vernielde het om een groter onheil, namelijk het verlies van een vriend die zich onrechtvaardig bejegend voelde, af te wenden: "Gelukkig konden ze beide – de vriendschap en het beeldje – zo gelijmd worden dat men de barst niet zou opmerken" (*Ibid.*: 202).

Bedenkt men het grote aantal breekbare stukken in zijn verzameling en zijn voortdurende omgang met hen, in een tijdspanne van meer dan 40 jaar, dan lijkt het merkwaardig dat er zich slechts drie "ongelukken" voordeden. Freud was dan ook trots op zijn behendigheid. Toch mag deze trots eigenlijk een onvergelijkbaar grotere prestatie gegolden hebben.

In *Dichtung und Wahrheit* vertelt Goethe over hoe hij zich als jongen ooit amuseerde met het uit het raam gooien van een heleboel potten en pannen, en over het genot dat het hem verschaftte om deze op

straat te horen kletsen (Goethe, 1995: 23). Freud interpreteerde dit gedrag als de typische en gezonde reactie van een kind op de geboorte van een jongere zus (Freud, 1917b: 147). In zijn eigen jeugd waren er veel gelegenheden geweest waarbij hij zich vermoedelijk tot gelijkwaardige geweldbeoefening verzocht had gevoeld. Misschien bewijst zijn zorgzaam beschermde glas- en terracottaverzameling dat de bemeestering van dergelijke driftdoorbraken hem gelukt was. Daarvoor spreekt ook zijn levenslange beschermende en grootmoedige omgang met al zijn familieleden.

Indien mijn reconstructie van de rol van de prehistorische tijd correct is, dan werd, verschoven naar een ander niveau, Freuds vroege geloof aan de opstand der doden verdergezet in zijn interesse voor archeologische feiten en objecten. Door het mechanisme van symbolische substitutie kon hij nu zijn doodswensen en reddingsfantasieën tegenover ambivalent bezette liefdesobjecten bevredigen. In zoverre het archaische geloof en zijn libidineuze herkomst nooit werden verdrongen, maar fasegewijze, door rijper wordende rede, enkel veroordeeld werden, hebben we hier met een echt sublimeren te doen, een vroege overwinning van het Ik in de bemeestering van de driften.

In deze reconstructie is er slechts één hypothetisch punt – de aanname dat Freud als kind al de betekenis van Pasen kende. Het is in elk geval erg waarschijnlijk dat de vrome katholieke kindermeid, die hem behandelde als een eigen zoon, die hem meenam naar de mis en over de Almachtige God en hel onderrichtte, hem ook met diepe beroering sprak over de belangrijkste kerkelijke feestdag.

Daarvoor zijn er twee aangrijpingspunten. Ten eerste een merkwaardige, ja, soms wat bizar aandoende voorliefde van Freud voor Pasen. In de brieven aan Fließ wordt Pasen zo vaak vernoemd dat het mij vruchtbaar leek om het aantal vermeldingen te tellen. Tussen begin 1896, toen de vriendschap nauwer begon te worden, en de geleidelijke bekoeling ervan begin 1901, komt het woord Pasen tweentwintig keer voor. Op het hoogtepunt van hun vriendschap meende Freud dat een ontmoeting met Fließ op Romes antieke bodem het grootste geluk zou zijn dat hij zich kon voorstellen. "Pasen betekent voor mij de vijftigste terugkeer van het begin van mijn praktijk," schreef hij in een brief op "Pasen, 12 april 1936"⁷ – een ongebruikelijk tijdstip voor een arts uit Wenen, waar Pasen één van de belangrijkste

---

7. Niet gepubliceerde brief aan de auteur.

feestdagen is en alle winkels en burelen gesloten zijn en enkel nooddiensten verzorgd worden.

Het tweede aanknopingspunt bevindt zich in de brief aan Fließ waarin Freud het heeft over een tweede droom over de oude kindermid: "Bovendien had zij mij met een roodkleurig water gewassen waarin zij eerder zichzelf had gewassen (de interpretatie hiervan is niet moeilijk); ik vind in mijn herinneringen niets gelijkaardig en beschouw dit dus als een echt oude vondst" (Freud, 1985c: 290). Later wordt deze vondst niet meer vermeld, en Freud deelt ook niets mee over de interpretatie die hij voor ogen had. De context verwijst echter naar bloed. Een priester die voorgaat in de paasmis wast zijn handen in verdunde rode wijn die Christus' bloed symboliseert. In aansluiting op de aangehaalde zin, merkt Freud op dat "een scherp criticus zou van alles kunnen beweren dat het slechts naar achter verschoven fantasieën zijn, in plaats van naar voor bepaald. De *experimenta crucis* zouden hem moeten tegenspreken. Het roodkleurige water lijkt al zoiets te zijn" (*Ibid.*: 290). Het gebruik van de Latijnse uitdrukking wijst erop dat Freud voorbewust met kerkelijke aangelegenheden bezig was.

Er wordt beweerd dat Freud de seksuele drift als concept introduceerde toen hij jong was, de doodsdrift daarentegen toen hij al een oudere man werd. Het hier aangevoerde materiaal toont mijns inziens aan dat Freud zich vanaf zijn vroegste kindertijd zeer intensief met het vraagstuk van de dood confronteerde, eerder zelfs dan met dit van de seksualiteit. Tegen deze achtergrond wordt ook volgende passage uit het in 1935 gepubliceerde "Naschrift" bij zijn *Zelfportret* (Freud, 1925d) beter begrijpelijk: "Maar ik zie zelf een belangrijk verschil met vroeger. Draden die zich in mijn ontwikkeling met elkaar verstrengeld hadden, begonnen zich van elkaar los te maken, later verworven belangstellingen traden op de achtergrond en oudere, meer oorspronkelijke, wonnen weer terrein [...] maar het is toch juist om te zeggen dat ik sinds de postulering van de twee driftsoorten (Eros en doodsdrift) en de splitsing van de psychische persoonlijkheid in Ik, Boven-Ik en Es (1923b) geen beslissende bijdragen meer aan de psychoanalyse geleverd heb [...]. Dit hing samen met een ommekeer in mij, een zekere regressieve ontwikkeling, als men het zo noemen wil. Na de levenslange omweg over de natuurwetenschappen, geneeskunde en psychotherapie was mijn interesse weer aanbeland bij de culturele problemen die eens de nog maar juist tot denken ontwaakte jongeling hadden geboeid" (Freud, 1935a: 84-85). Freud doelt hier op zijn studies over religie, die hij in 1912 begon, maar pas vanaf 1923 tot

hoofdthema binnen zijn oeuvre maakte. In deze werken trachtte hij tot een beter begrip te komen van wat de aantrekkingskracht van de godsdienst uitmaakt. Opnieuw had hij te maken met een raadsel die "de nog maar juist tot denken ontwaakte jongeling" zich al stelde op de leeftijd tussen zes en tien jaar, toen hij zijn liefde voor de archeologie ontdekte en uit haar de kracht haalde ook zonder religie tot innerlijke zekerheid te komen. De regressie waarover Freud in het "Nachschrift" spreekt begon zelfs eerder dan in 1923. Al in 1919 had hij *Aan gene zijde van het lustprincipe* (1920g) geschreven, een werk dat een uitvoerige behandeling van de doodswensproblematiek bevat. Net als in zijn kindertijd verschijnen dood en religie nauw met elkaar verbonden waarbij de doodswensen de idee van de opstanding der doden ver vooruit was.

Fritz Wittels, Freuds ongewenste biograaf, verwonderde zich over de plotselinge verandering in Freuds interesses en trachtte de doodsdrijftheorie te verklaren als reactie op de dood van zijn dochter Sophie in 1919. Freud was onder de indruk van deze interpretatie. In een brief loofde hij Wittels voor deze scherpzinnige inval en gaf te verstaan dat hij in principe akkoord kon gaan – alleen was zijn dochter Sophie pas gestorven na de beëindiging van het manuscript van *Aan gene zijde van het lustprincipe*.⁸ Wanneer dus enkel dit deel van Wittels' interpretatie vals was, dan kunnen we ons afvragen *wiens* dood we verantwoordelijk kunnen houden voor de terugkeer van Freuds denken naar zijn vroegste thema's.

Freuds neef Hermann Graf, die hij zeer graag mocht, sneuvelde tijdens de eerste wereldoorlog en toch heeft zijn dood Freuds werk blijkaar niet beroerd. Overigens waren tijdens die vier oorlogsjaren geen andere verwanten of intieme vrienden omgekomen. Maar Freud vermeldt dat hij tijdens de oorlogsjaren eens droomde van het gevaar waarin zich één van zijn zonen bevond aan het front. Hij deelt ook een fragment van zijn droomanalyse mee – genoeg om duidelijk te maken dat hij zich had betrappt, hij, de grijsaard, op de wens dat hij in zekerheid verder zou kunnen leven zelfs indien zijn zoon zou sneuvelen.

In de analyse van zijn doodswens verbindt de nauwelijks zestigjarige Freud de tegen zijn zoon gerichte onbewuste gevoelens met een scène uit zijn eigen kindertijd die zich kort na Julius' dood had voor-

---

8. In een brief aan F. Wittels van 18 december 1923. De brief zelf werd opgenomen in Freud (1960a: 345-346) maar een lijst met opmerkingen bij de voorpublicatie van Wittels' biografie, waaronder de opmerking over het tijdstip van de dood van zijn dochter werd pas gepubliceerd in de *Nachtragsband* (Freud, 1987a: 758).

gedaan. Toen was hij in de eetkamer op een krukje geklommen om zich, ongeoorloofd, iets lekkers uit de kast te halen. Hij verloor het evenwicht en viel naar beneden. Daarbij bezeerde hij zich aan de onderkaak, en wel zodanig dat hij gehecht moest worden. Een litteken bleef achter, als moest hij er continu aan herinnerd worden: "Dat is je verdiende loon" (Freud, 1900a: 646). Zijn zonen keerden echter heelhuids van het front terug (Freud, 1922a: 166). Toch zou het denkbaar zijn dat deze onheilspellende droom voldoende indruk maakte op Freud om zijn vroegere gedachten over leven en dood nieuw leven in te blazen. Het is dus in de context van deze bezinning dat zijn interesse weer was "aanbeland bij de culturele problemen".

Archeologie betekende voor Freud echter niet enkel de bemeesting van het probleem van de dood. In Freiberg al had hij het graf geïdentificeerd met het moederlijf en de doden met de ongeborenen. De sublimering van zijn vroegkinderlijke seksuele nieuwsgierigheid kon zich eveneens met zijn archeologische interesses verbinden. De geschiedenis van de oudheid wees zich uit voor hem als een onuitputtelijke bron ter stilling van zijn dorst naar kennis. Dit thema zou echter alleen uitputtend behandeld kunnen worden wanneer men nog andere trekken van Freuds persoonlijkheid in rekening brengt. Hier zou ik mij willen beperken tot zijn archeologische en historische interesses. Maar om toch een idee te geven van de intensiteit en van de vertakking van deze interesses, som ik hier enige daarmee verknoopte thema's op. Ten eerste noemen we Freuds begaan zijn met Jensens novelle *Gradiva* (1907a) en zijn identificatie met de archeoloog Norbert Hanold; verder zijn studies over twee grote historische figuren met de naam Julius: Julius Caesar vermoord door een broeder-zoon figuur en paus Julius II, voor wiens grafmonument Michelangelo zijn Mozes schiep. Ook weze herinnerd aan Freuds voorliefde voor veroveraars: Mozes, Alexander, Hannibal, Caesar, Napoleon en zijn maarschalken en ook de Duitse keizer Sigismund die Bohemen veroverde en zich als beschermer der joden opwierp (in de jaarverslagen van zijn gymnasium verschijnt Freud tot aan zijn dertiende levensjaar onder de naam Sigismund).

Nog twee andere punten zou ik graag kort behandelen. Zoals een agorafobische patiënt die een begeleider nodig heeft om zich opgewassen te voelen tegen de verzoeking van de straat, zo verschaft het kind zich in zijn fantasie een beschermer die voortreffelijker en machtiger is dan de niet zo heldhaftige vader. De daaraan verknoopte fantasieën noemen wij in de psychoanalyse samenvattend de familieroman. In zijn vroege kindertijd centreerde Freuds familieroman zich rond de

wens en de overtuiging de zoon te zijn van zijn schrandere en handige halfbroer Philipp, die het verdwijnen had veroorzaakt van de oude kindermeid, en, volgens het prelogische denken van de tweeënhalfjarige Freud, er ook voor gezorgd had dat zijn pasgeboren zusje Anna in zijn moeder was terechtgekomen.

Zes jaar later – ondertussen had de moeder nog vier andere zusjes ter wereld gebracht en was Philipp uitgeweken naar een ver land – beleefde Freud, als uitdrukking van zijn misnoegen met zijn vader, deze vroege fantasieën opnieuw. Nu verplaatste hij deze echter op de scène van de antieke geschiedenis, waarop van nu af aan de veldslagen uit de familieroman konden plaatsvinden.

Toen Freud tien jaar oud was, werd zijn jongste broer geboren en droeg zijn vader hem op om voor de nieuwgeborene een naam voor te stellen. Zonder aarzelen reciteerde Freud de grote daden van de zoon van Philips van Macedonië en noemde de naam Alexander, die de vader zonder tegenspraak accepteerde (Bernays, 1940: 337). Alexander de grote stierf jong, zoals ook Julius jong gestorven was. Zijn argeloze vader heeft beslist niets vermoed van de ironie van deze naamskeuze.

Alexander kreeg inzake rivaliteit zijn deel, maar Freud, die met hem beter overweg kon dan indertijd met Julius, bleef ervan overtuigd dat hijzelf in moeders gunst hoger stond.

De hang naar magische naamgeving is Freud eigen gebleven. Zijn tweede zoon kreeg een Engelse naam, die hem samen met John tot een van de meer gelukkige verwanten moest maken die niet naar Wenen maar naar Engeland uitgeweken waren. Het was de voornaam van de koningsmoordenaar Oliver Cromwell. Freuds beide andere zonen zijn naar de mannen genoemd die voor Freud ooit geïdealiseerde vaderfiguren waren geweest – Martin naar Jean-Martin Charcot, Ernst naar Ernst Wilhelm von Brücke.

In Freuds preoccupatie met de grootse wereld van Griekenland en Rome en zijn capaciteit om de klassieken te lezen en lief te hebben, schuilt ook een stuk geringschatting voor zijn vader, die een eenvoudige koopman was, gespeend van de heroïsche deugden van een Hamilcar.⁹ Noch Athene, noch Rome betekende veel voor hem en

---

9. [Hamilcar Barca (ong. 270-228 v. Chr.) was een Carthaags staatsman en generaal ten tijde van de eerste Punische oorlog en de vader van Hannibal. Na de nederlaag van Carthago in 241 v. Chr. en het verlies van Sicilië en Sardinië aan Rome stichtte hij een nieuw Carthaags rijk in Spanje. Tussen 237 v. Chr. en zijn dood veroverde hij het grootste deel van het zuiden en oosten van het schiereiland.]

Freuds belangstelling voor antiquiteiten was daarom schuldbelast. Dit geldt tevens voor zijn reizen in het buitenland. Zoals hijzelf aangaf, verhinderden remmingen hem veertien jaar lang de Romeinse bodem te betreden. En lange tijd waagde hij het niet om zelfs maar een bezoek aan Athene te plannen: "Het kan niet anders dan dat met de bevrediging dat men het zover gebracht heeft, een schuldgevoel is verbonden; er speelt iets in mee dat verkeerdt is, dat van oudsher verboden is. Het heeft met de kritiek van het kind op de vader te maken, met de geringschatting die voor de vroegkinderlijke overschatting van diens persoon in de plaats is gekomen" (Freud, 1936a: 174). Pas na de dood van zijn vader en zijn daarbij aansluitende zelfanalyse voelde hij zich vrij om niet langer te dromen van antiquiteiten, maar deze daadwerkelijk te verzamelen. In de dagelijkse analytische arbeid met zijn patiënten en bij zichzelf is hij dan ook werkelijk een opgraver geworden.

Bibliografie

- A. Bernays (1940), "My brother Sigmund Freud", *American Mercury*, vol. 51, pp. 335-342.
- S. Bernfeld & S. Cassirer Bernfeld (1944), "Freuds frühe Kindheit", in: S. Bernfeld & S. Cassirer Bernfeld, *Bausteine der Freud-Biographik*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1988, pp. 78-92.
- S. Bernfeld & S. Cassirer Bernfeld (1988), *Bausteine der Freud-Biographik*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- S. Cassirer Bernfeld (1951), "Freud and Archeology", *American Imago*, vol. 8, pp. 107-128.
- S. Cassirer Bernfeld (1952), "Freud und die Archäologie", in: S. Bernfeld & S. Cassirer Bernfeld, *Bausteine der Freud-Biographik*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1988, pp. 78-92.
- H. Doolittle (1945-1946), "Writing on the Wall", *Life and Letters Today*, Londen.
- S. Freud (1899a), "Over dekerinneringen", Nederlandse vertaling door V. Knockaert & F. Geerardyn, *Psychoanalytische Perspectieven*, 2001, no. 46, pp. 141-158.
- S. Freud (1900a), *De droomduiding, Psychoanalytische duiding 2/3*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1987.
- S. Freud (1901b), *Psychopathologie van het dagelijks leven, Psychoanalytische duiding 1*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1984.
- S. Freud (1905e [1901]), "Fragment van de analyse van een geval van hysterie ['Dora']", *Ziektegeschiedenissen 2*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1988, pp. 5-156.
- S. Freud (1907a), "De waan en de dromen in *Gradiva* van W. Jensen", *Cultuur en religie 1*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1982, pp. 29-127.
- S. Freud (1909d), "Opmerkingen over een geval van dwangneurose ['De Rattenman']", *Ziektegeschiedenissen 5*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1989, pp. 7-95.
- S. Freud (1914f), "Over de psychologie van de gymnasiast", Nederlandse vertaling door Wilfred Oranje, *Psychoanalytische Perspectieven*, 2005, jg. 23, no. 1, pp. 135-138.

- S. Freud (1917*b*), "Een jeugdherinnering uit *Dichtung und Wahrheit*", *Cultuur en religie* 2, Meppel-Amsterdam, Boom, 1983, pp. 137-151.
- S. Freud (1920*g*), *Aan gene zijde van het lustprincipe*, *Psychoanalytische theorie* 1, Meppel-Amsterdam, Boom, 1985, pp. 93-163.
- S. Freud (1922*a*), "Traum und Telepathie", *G.W.*, XIII, pp. 165-191.
- S. Freud (1930*a*), *Het onbehagen in de cultuur*, *Cultuur en religie* 3, Meppel-Amsterdam, Boom, 1984, pp. 77-173.
- S. Freud (1935*a*), "Naschrift 1935", *De psychoanalytische beweging* 2, Meppel-Amsterdam, Boom, 1991, pp. 84-87.
- S. Freud (1936*a*), "Brief aan Romain Rolland", *Cultuur en religie* 5, Meppel-Amsterdam, Boom, 1987, pp. 161-174.
- S. Freud (1960*a*), *Briefe 1873-1939*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag.
- S. Freud (1985*c* [1887-1904]), *Briefe an Wilhelm Fließ 1887-1904*, Frankfurt am Main, 1986; Nederlandse vertaling van brief 112 van 6 december 1896 door F. Geerardyn & G. Van de Vijver, *Psychoanalytische Perspectieven*, 1998, nos. 34/35, pp. 175-184; Nederlandse vertaling van brief 142 van 15 oktober 1897 door F. Geerardyn & V. Knockaert, *Psychoanalytische Perspectieven*, 2002, jg. 20, no. 1, pp. 135-139.
- S. Freud (1987*a* [1923]), "Korrekturliste zum Brief an Fritz Wittels vom 18. Dezember 1923"; *G.W.*, *Nachtragsband*, pp. 756-758.
- E. Jones (1974 [1955]), *Sigmund Freud: Life and Work, Volume Two, Years of Maturity 1901-1919*, London, The Hogarth Press.
- H. Sachs (1945), *Freud, Meister und Freund*, Londen, 1950.
- H. Schliemann (1881), *Ilios, Stadt und Land der Trojaner, Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja, Mit einer Selbstbiographie des Verfassers*, Leipzig, Brockhaus.
- J.W. von Goethe (1995), *Verdichtung en waarheid*, Baarn, Ambo.